

УДК 821.161.2-2.09”19/20”

Скибицька Ю. В.

аспірантка

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОСТМОДЕРНОЇ ПОЕТИКИ В ДРАМАТУРГІЧНІЙ ТВОРЧОСТІ АННИ БАГРЯНОЇ

У статті на матеріалі п'єс Анни Багряної продемонстровані трансформаційні зміни в творчості письменниці, а також зроблено спробу, незважаючи на присутність в аналізованих драматичних творах окремих елементів постмодерної поетики, довести їх приналежність до якісно нового літературного напрямку. Замість постмодерністських деконструкції та сприйняття світу як хаосу Анна Багряна пропонує читачеві цілий спектр гармонізуючих начал, які здатні врятувати зневірену людину ХХІ століття від абсурдності життя, тотальної самотності й навіть страху смерті. Драматург відновлює шкалу загальнолюдських цінностей, реанімує історичну пам'ять, повертає віру у велич Людини, її доброту, щирість, наголошує на важливій ролі мистецтва і митців у житті суспільства.

Ключові слова: «драма», «поетика», «постмодернізм», «трансформація постмодернізму», «літературний напрям», «метамодернізм».

В статье на материале пьес Анны Багряной продемонстрированы трансформационные изменения в творчестве писательницы, а также сделана попытка, не взирая на присутствие в анализируемых драматических произведениях отдельных элементов постмодерной поэтики, доказать их принадлежность к качественно новому литературному направлению. Вместо постмодернистских деконструкции и восприятия мира как хаоса Анна Багряна предлагает читателю целый спектр гармонизирующих начал, которые способны спасти разубереженного человека ХХІ века от абсурдности жизни, тотального одиночества и даже страха смерти. Драматург восстанавливает шкалу общечеловеческих ценностей, реанимирует историческую память, возвращает веру в

величие Человека, его доброту, искренность, отмечает важную роль искусства и творцов в жизни общества.

Ключевые слова: «драма», «поэтика», «постмодернизм», «трансформация постмодернизма», «литературное направление», «метамодернизм».

In this article on the material of Anna Bagriana's plays transformational changes in writer's works are demonstrated, as well as despite of existence in analyzed drama works of some elements of postmodern poetics, attempts are made to prove their belonging to a brandnew literary direction. Instead of postmodern deconstruction and perception of the world as chaos Anna Bagriana offers the reader a range of harmonizing principles, which are able to save a disappointed man of XXI century from the absurdity of life, the total loneliness and even the fear of death. Playwright resumes scale of human values, revives the historical memory, returns faith in the greatness of man, its kindness, sincerity, emphasizes the important role of the art and artists in the life of society.

Keywords: "drama", "poetics", "the postmodernism", "transformation of the postmodernism", "the literary direction", "the metamodernism".

Сучасна українська драма, слід вважати, долає цілковито новий щабель свого розвитку, що засвідчують, зокрема, зміни в поетиці драматичних творів відомої письменниці Анни Багряної. Актуальність пропонованого дослідження полягає в тому, що в умовах активації нового літературного напрямку в Україні (і в творчості Анни Багряної зокрема) назріла необхідність його теоретичного осмислення.

Українська драма як активний складник сучасного літературного процесу розвивається загалом у рамках усталених традицій, проте приналежність окремих п'єс до певного художнього стилю, літературного напрямку чи певного типу творчості залишається невизначеною. Тому авторкою статті ставиться проблема зародження нового літературного напрямку в сучасній драматургії. Об'єктом аналізу при цьому обрано драматичний доробок Анни Багряної у контексті поставленої проблеми. А предметом дослідження став процес трансформації постмодерної поетики драматургії письменниці.

Мета представленої статті – на прикладі драматичних творів Анни Багряної показати, що на зміну постмодернізму в українській драмі приходить новий літературний напрям.

Анна Багряна є автором драматичної поеми «Над часом», казки для дітей «Шовкова зоря», мюзиклу «Глорія» (автор лібрето), а також п'єс: «Боги вмирають від нудьги», «Рододендрон», «Є в ангелів – від лукавого», «Сум і Пристрасть, або Браво, пані Теліго!», «Пригости мене горіхами». Слід

зазначити, що п'єси Анни Багряної були перекладені македонською та сербською мовами й мають сценічні втілення як в Україні (Київ, Донецьк, Тернопіль), так і за її межами (США, Македонія). Наукова рецепція її творчості представлена у передмовах і післямовах до антологій сучасної української драматургії Неди Нежданої та Мар'яни Шаповал, а також у книзі Лариси Залеської-Онишкевич, монографіях Олени Бондаревої і Тетяни Вірченко, дисертаційному дослідженні Оксани Когут, статті Марії Маковій.

Аби висвітлити трансформаційні зміни, які, слід вважати, відбулися у драматичній творчості Анни Багряної, необхідно коротко з'ясувати основні риси постмодерністської п'єси. Серед них дослідниця Лариса Залеська-Онишкевич називає такі ознаки: інтертекстуальність, іронія, пародіювання, деканонізація, демістифікація, ілюзія реальності, розуміння історії як суми випадковостей, герої-маски (антигерої), відсутність гармонії між внутрішнім і зовнішнім світом людини, її онтологічна самотність, часово-просторові зміщення, барокові засоби (зокрема прийом гри), прийом потоку свідомості, закодовані лексика та синтаксис, абсурдні діалоги [Антологія 1998:10; 13; 332].

Проголосивши «смерть суб'єкта», постмодернізм деструктує особистість, розщеплює її свідомість на окремі елементи, відмовляє людині у цілісності, гармонійності, що призводить до перетворення героїв художнього твору на не-героя, анти-героя, схему або маску (іншими словами – «порожню оболонку» [Маньковская 2000:139]). Тенденції зовсім іншого ґатунку (іншими словами, близькі до модерністських) можна спостерігати в п'єсі *«Пригости мене горіхами»* А. Багряної. Тут відбувається цілковито протилежний процес – процес зміцнення особистісного начала, очевидним є домінування мотиву пошуку (втраченої) особистісної ідентичності. Головна героїня твору Ольга загубила радість у житті й наполегливо шукає щастя. Завдяки знайомству із загадковим митцем Валерієм їй відкривається таємниця щастя: радість слід шукати у маленьких звичних речах, наприклад, у волоських горіхах. І ще: *«Слухай себе. І вчасно здійсни свої бажання. І все»* [Багряна 2006:16]. Волоські

горіхи, якими чоловік пригощає Ольгу, втілюють уважність, добро, ласку, тепло, яких потребує кожна людина, щоби повною мірою бути щасливою.

Тож замість деструктурованої особистості із розщепленою на окремі елементи свідомістю А. Багряна зображує людину, яка знаходиться в активному пошуку особистісної ідентичності, й, усвідомлюючи свою тілесність, прагне доторкнутися до Абсолюту, обираючи для себе шлях добра, любові та краси, шукає щастя і знаходить його у звичайних речах, набуває цілісності, гармонійності. При цьому драматург підкреслює сакральну роль мистецтва у формуванні особистості. Подібні висновки робить М. Маковій після аналізу жанрових особливостей і типу героя-митця у названій п'єсі: творчому самовизначенню А. Багряної, на думку дослідниці, *«притаманні оптимізм, інтенція на гармонізацію власного світу й буття в цілому, постмодерне іронічне випробування наявних орієнтирів, але без їх деструкції»* [Маковій 2013:160].

Постмодерністський релятивізм руйнує усталену шкалу цінностей, людина у своїх стосунках із іншим керується виключно «своєю правдою», стає онтологічно самотньою, байдужою до людей, що у драматичному творі часто виявляється у розривах комунікації, абсурдних діалогах, де мовці не чують одне одного. Однак після прочитання п'єси А. Багряної *«Рододендрон»* стає очевидним, що для драматурга найбільш важливими пріоритетами у спілкуванні між людьми (у тому числі родичами) є правдивість, щирість, небайдужість, уважність до іншого, а обман вона вважає руйнівним для будь-яких стосунків.

У п'єсі висвітлені взаємини у сім'ї Вершків: Богдана та Галини, подружнє життя яких є нещасливим – чоловік із жінкою живуть уже п'ятнадцять років разом, проте є чужими одне одному. В образі Богдана втілений чоловік, який вважає, що всі навколо повинні з розумінням ставитися до нього, а сам не намагається зрозуміти нікого, побачити позицію іншого, відмінну від власної. Зрештою, він залишається один, втративши все: кохану, дружину, бізнес, друга, дітей. Цим авторка доводить, що холодна байдужість до інших людей, їх емоцій

є неприпустимою позицією для Людини, призводить до самотності. Підсумовуючи вищесказане, слід зауважити, що А. Багряна у стосунках між людьми актуалізує понівечену постмодерністським релятивізмом шкалу загальнолюдських цінностей. В проаналізованій драмі лунає застереження від аутичного зациклення на власних інтересах, яке, зрештою, призводить до повного життєвого фіаско.

Цікаво, що Т. Вірченко відносить п'єсу *«Рододендрон»* до драматичних творів, *«у яких романтичні ознаки не лише наявні та домінантні, а й визначають особливості конфліктів на рівні учасників і причин»* [Вірченко 2012:284], *«герої яких прагнуть відстояти високі одухотворені ідеали»* [Вірченко 2012:294].

Постмодерністи, які скептично ставляться до будь-яких систем (держави в тому числі) і розвінчують ідеології, зазвичай змальовують маргінала чи маленьку людину. У п'єсі А. Багряної *«Є в ангелів – від лукавого»* на соціально-політичну проблематику, в якій змальовується доля жінки в тоталітарній державі, можна спостерігати зовсім інші тенденції. Головна героїня Софія зовсім не схожа на постмодерністського героя – жінка стає жертвою страшних історичних обставин, бо живе в країні, де *«людей убивали за те, що вірили у вільну Україну»* [Багряна 2012]. Драматург розмірковує над тим, чи є Софія грішницею, а чи святою. Вона – грішна, оскільки мала трьох чоловіків без вінця (Марка покохала, Лука-чаклун підпоїв і звабив, а Іван – друг Марка, пожалів її, коли убили товариша) і навіть не знала, від кого народила сина. Але відповідь на це питання є однозначною: Софія – свята, мучениця, яка стражданням своїм відкупила власні гріхи, очистилася. Адже у жінки було забрано найцінніше: любов, щастя, сина, і, зрештою, життя.

Стає, відтак, очевидним, що у протистоянні між соціальним злом і окремою особистістю свідомість людини неминуче деформується, однак трагічна доля Софії та перенесені нею муки дозволяють драматургу підняти жінку до рангу святої.

Слід підкреслити, що постмодернізм демонструє втому від історії та її «великих наративів», а також відсутність пам'яті як забуття історії, зображує не-героя, який перебуває поза межами історичного процесу. Натомість драма *«Сум і Пристрасть, або Браво, пані Теліго!»* А. Багряної, покликана «вилікувати» історичну амнезію, переконуєв тому, що одна людина здатна творити історію (поява модерністського над-героя). Названа п'єса тяжіє до неklasичного типу організації драматичного дискурсу. Образ головної героїні п'єси – Олени Теліги – розкривається через змалювання боротьби, протистояння між Сумом і Пристрастю в душі письменниці (причому Сум і Пристрасть, які «приходять» із вірша О. Теліги «Танго», постають як окремі дійові особи). Особистість поетеси є цілісною, проте представлена вона в трьох іпостасях: як жінка, як митець і як українка.

Як жінка, Олена переживає внутрішню боротьбу між сумом і пристрастю – коханням до чоловіка Михайла та ніжним почуттям до Дмитра Донцова. А як митець, вона відчуває відповідальність поета перед власним народом: *«Слова не повинні розходитися з ділом. Коли ми, поети, пишемо твори про відвагу, твердість, шляхетність, коли закликаємо до боротьби інших, то мусимо відповідати за власні слова. Справжня поезія – не вигадана комбінація красивих метафор, а крик душі, вплив самого серця»* [Багряна 2012].

Як українка, Олена Теліга болісно сприймає жахливі події на Батьківщині, винищення інтелігенції більшовицьким режимом. Усвідомлюючи небезпеку, поетеса все-таки приймає рішення їхати до Києва – *«якщо залишусь – зраджу саму себе»* [Багряна 2012], бо *«Я належу Україні. Я належу Києву. Відчуваю, що зараз повинна бути там, де мій народ»* [Багряна 2012]. Маючи шанс на порятунок, Олена пішла до кінця, до останнього подиху, адже була готова померти за те, що любила. Письменниця мала свій обов'язок перед Україною і ціною власного життя виконала його. Сприйняття смерті драматургом віддаляється від постмодерністського: перестає існувати тільки тіло, залишається ж дух, пам'ять, подвиг, ім'я, слава, любов і поезія.

Тож в образі Олени Теліги авторка створює модерністського над-героя, вважає її вчинок *«найкрасивішою, найсправжнішою поезією»* [Багряна 2012] і переконана в тому, що цей подвиг українці пам'ятатимуть через багато років. Драматург наголошує на тому, що існують особистості та події, які не стираються з національної пам'яті, існують ідеї (мистецтво, нація, держава), за які варто пожертвувати особистим щастям, власним життям або життям рідних людей, існують вчинки, які мають значення для історії.

О. Бондарева, звертаючи увагу на *«надзвичайно інтенсивний сплеск біографічної драми»* [Бондарева 2006:187] в сучасних п'єсах, вказує на відмінність у сприйнятті образу митця українськими драматургами від постмодерністського: вони лишаються прихильниками сильного та неординарного типу протагоніста замість знеособленого героя із розмитою ідентичністю [Бондарева 2006:186].

Спостерігаючи відхід А. Багряної від світоглядних настанов постмодернізму, слід однак зауважити, що письменниця послуговується деякими суто постмодерністськими прийомами (здебільшого формальними). Скажімо, персонажами п'єс виступають не тільки люди, а й абстрактні поняття (Хвилина, Секунда, Година, Час, Ілюзія – у віршованій драмі *«Над часом»*, Сум і Пристрасть у п'єсі про Олену Телігу), неперсоніфіковані особистості без імені (Філософ, Пані – у комедії *«Боги вмирають від нудьги»*). Також авторка здійснює несподівані самовизначення жанрів своїх творів: психологічна містерія на дві дії, драма на два постріли, нетрагедія на одну дію. Такі самоназви можна потрактувати як первинну самоінтерпретацію, а також як застосування прийому гри з реципієнтом, властивого постмодерністським творам. У п'єсах Анни Багряноїноді зустрічаються часово-просторові зміщення, причому різного характеру: це і зупинка часу (*«Над часом»*), і повернення у часі – розгортання подій з кінця до початку (у п'єсах *«Є в ангелів – від лукавого»* та *«Сум і Пристрасть, або Браво, пані Теліго!»*). Інтертекстуальність як одна з головних стратегій постмодерністського твору також є властивою драматичним творам Анни Багряної: авторка використовує

приховані та явні цитати із творів і спогадів Олени Теліги, Дмитра Донцова, Євгена Маланюка, Наталії Лівицької-Холодної, народних замовлянь, власних поетичних творів та ін. Спостерігається розмивання родових і жанрових меж: п'єси авторки є напрочуд музичними та поетичними.

Проте членування п'єс є загалом традиційним: текст драми ділиться на дії, яви чи сцени (крім п'єси *«Сум і Пристрасть, або Браво, пані Теліго!»*, яка складається із двох «пострілів»). Побудова сюжету драм Анни Багряної – зазвичай класична, що не є властивим для постмодерністської п'єси: зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка (хоча п'єси *«Є в ангелів – від лукавого»* та *«Сум і Пристрасть, або Браво, пані Теліго!»* починаються з розв'язки), а конфлікту її драматичних творів є переважно гострим і зовнішнім (окрім п'єси *«Пригости мене горіхами»*) або поєднується із внутрішнім, як у драматичних творах *«Є в ангелів – від лукавого»* та *«Сум і Пристрасть, або Браво, пані Теліго!»*. Діалоги у більшості драматичних творів письменниці не можна вважати постмодерністськими, так само, як і абсурдистськими, оскільки вони є наближеними до реального живого мовлення, учасники цих діалогів чують одне одного і дають відповіді, адекватні запитанням (виняток становить хіба що п'єса *«Є в ангелів – від лукавого»*, де репліки божевільної Надійки вибиваються із загальної розмови, де наявні полілоги з розірваними репліками нещасних жінок, кожна із яких оповідає про власне горе, ніби не чуючи інших, – саме за рахунок цього створюється ефект нагнітання емоцій задля змалювання масштабів жіночого горя в тоталітарній державі). До того ж, у драматичних творах Анни Багряної гарно прокреслені характери головних дійових осіб (це – не постмодерністські маски!), а найголовніше – виразно відчутний потяг до пошуку гармонії та ідеалу.

Тож художній світ драматургії А. Багряної водночас інкорпорує суто постмодерністські настанови (інтертекстуальність, прийом гри, часово-просторові зміщення, розмивання жанрово-родових меж) і модерністські ідеї (мотив пошуку особистісної ідентичності, відновлення шкали загальнолюдських цінностей, реанімація історичної пам'яті, поява

неординарного сильного над-героя, прагнення Абсолюту, тяжіння до гармонії, цілісності).

Таке своєрідне коливання авторки між стратегіями постмодернізму та модернізму співвідноситься з концепцією «метамодернізму», запропонованою в 2010 році голландськими філософами Тімотеусом Вермюленом і Робіном ван дер Аккером у статті «Notes on Metamodernism». Дослідники припускають, що постмодернізм проминув, що він помер, але його смерть вони сприймають як передачу якогось спадку, як продовження життя, перехід, тобто дух постмодернізму, так само, як і дух модернізму, продовжує переслідувати сучасну культуру. З огляду на це, метамодерністська структура сприйняття породжує своєрідне «розхитування» між модерністським прагненням до смислу і постмодерністським сумнівом щодо сенсу усього цього, між модерністською щирістю й постмодерністською іронією, між надією та меланхолією, між емпатією й апатією, між єдністю і множинністю, між чесністю і корупцією, між наївністю та всезнанням, між авторським контролем і загальнодоступністю, між майстерністю і концептуалізмом, між прагматизмом і утопізмом. Отже, підсумовують Тімотеус Вермюлен і Робін ван дер Аккер, метамодернізм – це розхитування, коливання. Він виражає себе у динаміці. Однак, застерігають голландські філософи, слід бути обережними, аби не сприймати це коливання як баланс, адже це скоріше маятник, що розхитується між незліченними полюсами. Щоразу, коли метамодерністський ентузіазм рухається в бік фанатизму, гравітаційна сила тягне його назад, до іронії, проте щойно іронія починає рухатися в бік апатії, гравітаційна сила тягне її назад, до ентузіазму [Vermeulen 2010].

Аналіз драматичного доробку А. Багряної засвідчує наявність подібного розхитування між світоглядними настановами модернізму та постмодернізму. Хоча авторка і послуговується деякими (здебільшого формальними) постмодерністськими прийомами, однак відмовляється від іронічності, абсурдних діалогів, зображення «малих» героїв, а головне – від тотальної безнадії та почуття розчарування в усьому. Замість постмодерних деконструкцій

та сприйняття світу як хаосу А. Багряна пропонує читачеві цілий спектр гармонізуючих начал, які здатні врятувати зневірену людину ХХІ століття від абсурдності життя, тотальної самотності і навіть страху смерті. Драматург відновлює шкалу загальнолюдських цінностей, реанімує історичну пам'ять, повертає віру у велич Людини, її доброту, щирість, наголошує на важливій ролі мистецтва і митців у житті суспільства.

БІБЛІОГРАФІЯ

Антологія 1998 – Антологія модерної української драми / Ред., упор. і автор вступних статей Лариса М. Л. Залеська Онишкевич. – Київ-Едмонтон-Торонто: Видавництво Канадського Інституту Українських студій, Видавництво ТАКСОН, 1998. – 532 с.

Багряна 2012 – Багряна А. Боги вмирають від нудьги / Анна Багряна // Авансцена: Інформаційний збірник сучасної української драматургії: Нац. центр театр. мистецтва ім. Леся Курбаса, 2012: Диск.

Багряна 2003 – Багряна А. Над часом / Анна Багряна // У пошуку театру : Антологія молоді драматургії. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 12-26.

Багряна 2006 – Багряна А. Пригости мене горіхами / Анна Багряна // Сучасна українська драматургія: альманах / редкол. В. Фольварочний (голова) та ін. – Вип. 3. – К. : Український письменник, 2006. – С. 7-18.

Багряна 2005 – Багряна А. Рододендрон / Анна Багряна // Потойбіч паузи. Альманах молодих письменників столиці: поезія, драматургія, проза / ред. С. Зінчук. – К. : Фенікс, 2005. – С. 120-154.

Багряна 2012 – Багряна А. Сум і Пристрасть, або Браво пані Теліго! / Анна Багряна // Авансцена: Інформаційний збірник сучасної української драматургії: Нац. центр театр. мистецтва ім. Леся Курбаса, 2012: Диск.

Бондарева 2006 – Бондарева О. Є. Міф і драма у новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання: Монографія / Олена Бондарева. – К. : «Четверта хвиля», 2006 – 512 с.

Вірченко 2012 – Вірченко Т.І. Художній конфлікт в українській драматургії 1990-2010-х років: Дискурс, еволюція, типологія: Монографія / Тетяна Ігорівна Вірченко. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. – 336 с.

Маковій 2013 – Маковій М. Г. Тип героя-митця і жанрові особливості драми Анни Багряної «Пригости мене горіхами» / М. Г. Маковій // Русская литература. Исследования. – 2013. – Вып. 17. – С. 148-162. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/rli_2013_17_13.pdf

Маньковская 2000 – Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма / Надежда Маньковская. – СПб.: Алетейя, 2000 г. – 347 с. – (серия «Gallicinium»).

Vermeulen 2010 – Timotheus Vermeulen and Robin van den Akker. What is metamodernism? // Notes on metamodernism. – July, 15, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.metamodernism.com/2010/07/15/what-is-metamodernism/>